

شورش شیخ عبیدالله شمزینی

در تبریز و اورمیه

(از منظر روزنامه‌های دوره ناصری)

امیر چهره گشا

نشر اختر

سر شناسه	چهره گشا، امیر، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	شورش شیخ عبیدالله شمرزینی در تبریز و اورمیه از منظر روزنامه‌های دوره ناصری / امیر چهره گشا.
مشخصات نشر	تبریز: اختر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۳۳۲ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۹۲۴-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	شورش شیخ عبیدالله شمرزینی از منظر روزنامه‌های دوره ناصری.
موضوع	نهری، عبیدالله، ۱۲۴۷ - ۱۳۰۰ ق.
موضوع	جنبشها و قیامها - ایران - آذربایجان - تاریخ - قرن ۱۳ ق.
موضوع	Insurgency -- Iran -- Azerbaijan -- History -- 19th centuries
موضوع	ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق. - نشریات ادواری
موضوع	Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925 -- Periodicals
موضوع	ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق. - شورش شیخ عبیدالله کرد، ۱۲۹۶ - ۱۲۹۸ ق.
موضوع	Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925 -- Shaikh Obaidollah Kord Revolt, 1879 - 1881
رده بندی کنگ	DSR۱۳۷۲/چ۹۹ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۷۴۵۰۴۸
شماره کتابشناختی	۵۲/۸۱

کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤلف رده متجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آن‌ها در ضمن بانک‌های اطلاع‌رسانی، تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی مؤلف بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

نشر اختر

شورش شیخ عبیدالله شمرزینی در تبریز و اورمیه

(از منظر روزنامه‌های دوره ناصری)

تألیف: امیر چهره گشا

ناشر: نشر اختر / چاپ اول ۱۳۹۶ / ۳۳۲ صفحه وزیری / تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۹۲۴-۱

مرکز پخش: تبریز - اول خیابان طالقانی، نشر اختر، تلفن: ۳۵۵۵۵۳۹۳ - ۴۱

قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

فهرست مطالب:

- پیش گفتار ۵
- فصل اول: زمینه های شورش اکراد به رهبری شیخ عیدالله شمزینی ۹
- قیام امیر بدر خان زمینه نادر ناس و نالیست کردها در اواخر سده نوزدهم میلادی ۱۰
- نقش «شیوخ» در مبارزات کبی گانه کردها در اواخر سده نوزدهم میلادی ۱۲
- حسب و نسب طایفه شیخ عبدالله و بیاز حال نوجه ۱۶
- اهداف شورش شیخ عیدالله ۲۰
- شرارت های شیخ عیدالله قبل از آغاز شورش ۳۲
- بهانه های لازم برای آغاز شورش شیخ عیدالله ۳۶
- الف - وصول مالیات مناطق کُردنشین توسط حکومت وقت ایران ۳۶
- ب - توهم ظلم و ستم دولتی ایران و عثمانی نسبت به کردها ۴۴
- ج - طرح استقلال ارمنستان در معاهده برلن ۱۸۷۸م ۵۰
- د - نقش دولتی خارجی (روس، انگلیس، آمریکا و عثمانی) در شورش شیخ عیدالله ۵۶
- فصل دوم: آغاز یورش به ایران ۶۴
- رویای فتح تبریز ۶۶
- قتل عام مردم مظلوم میان دو آب ۷۴
- شکست نیروهای عبدالقادر در عجب شیر و بناب ۸۷
- نیروهای اکراد در عجب شیر ۹۴

۹۹	- رؤیای فتح اورمیه
۱۱۱	- جنگ اورمیه و شکست نیروهای شورشی
۱۲۱	- قتل عام مردم روستای عسگرآباد توسط نیروهای شیخ عبیدالله
۱۲۶	- عاقبت سران شورش (شیخ عبیدالله، حمزه آقا منگور و شیخ عبدالقادر)
۱۲۶	- شیخ عبیدالله
۱۳۲	- حمزه آقا منگور
۱۳۹	- شیخ عبدالقادر
۱۴۷	فصل سوم: نشریات
۱۴۸	الف- روزنامه آخر
۲۱۹	ب- جریده ایران
۲۳۱	ج- جریده فرهنگ اصفهان
۲۴۵	فصل چهارم: تصاویر
۲۹۱	فصل پنجم: منابع و فهرست اعلام
۲۹۲	منابع تحقیق:
۳۰۵	فهرست اعلام (اشخاص، جای‌ها، قبایل و ...)
۳۳۰	Preface

در طول تاریخ، عدم اقدام آن‌هایی که می‌توانستند اقدام کنند، بی‌تفاوتی آن‌هایی که باید بهتر می‌دانستند و سکوت صدای عدالت زمانی که بیش از همیشه اهمیت داشت، پیروزی نیروهای شر را ممکن کرده است.

هایله سلاسی

پیش‌گفتار

آذربایجان به‌خاطر موقعیت جغرافیایی‌اش همواره در طول تاریخ از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. هم‌زمان با دو قدرت جهانی عثمانی و روسیه بر اهمیت سوق‌الجیشی آن افزوده است. در باب اهمیت این ولایت، می‌توان به ولیعهد نشین بودن تبریز در دوره قاجار اشاره کرد. در اکثر جنگ‌های یک‌صد سال اخیر ایران، آذربایجانیان نقش فعالی داشته‌اند. داشتن ملّتی با افکار برقی خواهانه، حضور افراد کاردان و برجسته در رکاب ولیعهدها و مراوده با دیگر کشورها، تبریز را در کانون اصلی اصلاح‌طلبی ایران تبدیل کرده بود. با اینحال همجواری آذربایجان با دولت عثمانی و سکونت طوایف کُرد در بخشی از قصبات مرزی دو دولت، همواره باعث ایجاد منازعاتی بین دولّتين مذکور می‌شد که فتنه شیخ عبیدالله شمرینی در صفحات آذربایجان به سال ۱۲۰۷ ق از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد. سیاست‌های نفاق افکنانه دو کشور استعماری روس و انگلیس در حمایت از این جنبش به اصطلاح ملّی‌گرایانه کُرد، سبب تشدید نفوذشان در امور داخلی و کشور به‌ویژه ایران و تیرگی روابط دو همسایهٔ مسلمان ایران و عثمانی شد. از مهم‌ترین دلایل انفجار فتنهٔ شیخ عبیدالله، انعقاد معاهدهٔ «آخال» بین دولّتين ایران و روسیه بود که منجر به جابجایی بخش وسیعی از سرزمین‌های شمال شرقی کشورمان شد. همچنین وقوع این رویداد دهشتناک موجب شد ایالت متحدهٔ آمریکا دولت ایران را به رسمیت بشناسد و در سال ۱۸۸۲م نماینده‌ای سیاسی به دولت مزبور بفرستد تا او را از حمایت خویش از اتباع خود مطمئن سازد. در نظر بسیاری از کسان، شیخ عبیدالله نخستین «ملّی‌گرای» بزرگ کُرد است. وی هنگامی که از اتحاد مردم کُرد سخن گفت بسیاری از حکومت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای سخنان وی را جدّی نگرفتند. با این همه جدا از سخنان و ادعاهای وی مبنی بر تشکیل

حکومت مستقل گردی، شورش شیخ چندان حاکی از این نبود که چیزی متفاوت از همان آشوب‌های قبیله‌ای باشد که منطقه را به ویرانی کشیده بود. به هر حال شورش مهمتی بود. زیرا قطع نظر از خرابی‌های بسیاری که در منطقه ببار آورد برای نخستین بار ابهامات مستتر در لفظ «ناسیونالیسم» را در پیوند با خیزش‌های بعد عنوان کرد.^۱ حتی اغلب مآخذ گردی با اینکه با دیدی جانبدارانه، سعی کرده‌اند فتنه شیخ عبداللّه را ناشی از پیوند معنوی بین طوایف مختلف اکراد با وی در جهت کسب حقوق اولیه خود (تشکیل دولت فراگیر ملی گرد به رهبری شیخ عبداللّه) قلمداد کنند،^۲ اما پیش‌آمد نشان داد که پیروان او هیچ رابطه معنوی با او نداشتند و هیچ عقیده مشترک آن‌ها را به هم مربوط نساخته بود فقط با تحریک تعصب مذهبی گرد‌ها، به جوش و خروش آمده قصدشان جز قتل و غارت چیز دیگری نبود و همین که قون ایران شروع به جنگ و حمله نمود همه آن‌ها پراکنده شدند و پیشوای خودشان را ویلاز و سرگردان گذاشته فرار اختیار کردند. این جنبش گردی که در ماه سپتامبر ۱۸۸۰ شروع شد، در نوامبر همان سال در مدت ۳ ماه به کلی ساکت و خاموش گردید و به زودی فتنه آن خاموش گردید از حیث اهمیت سیاسی فوق‌العاده مهم بود.

لیکن یک چنین جنبشی به‌واسطه اختلافات ایلی و دشمنی بین آن‌ها، نشان داد که قیام اکراد و اتحاد آن‌ها تا چه اندازه امری غیر عملی است و نمی‌توان به تشکیلات و اتحاد طوایف گرد امیدوار بود.^۳ سران فتنه که شورش آن‌ها همزمان مورد توجه چند دولت بیگانه بود بسان مهره‌های شطرنج، بازیچه دست این قدرت‌های خارجی شده و ضمن مرتکب شدن فجایع خونبار و قتل عام زنان، کودکان و سالخوردگان، باعث دربه‌داری و قتل بسیاری از هم تبارانشان شدند. بدین سان قیام شیخ بدون نتیجه و با خسارتی بسیار به پایان رسید. ولی اثرات آن برای مدت‌ها در آن منطقه باقی ماند. پیامد این قیام به زنده شدن احساسات قومی گرد‌ها کمک نکرد بلکه بر همزیستی میان شیعیان و اهل سنت تأثیر منفی گذاشت و دشمنی میان پیروان این دو فرقه برای سال‌ها ادامه یافت.^۴

۱. ر.ک: تاریخ معاصر گرد، دیوید مک‌داول، ص ۱۱۹

۲. به عنوان مثال محمد رضا داوودی از این فتنه چنین یاد می‌کند: «نهضت جهانی تجدید حیات اسلام در کردستان». ر.ک: ماجرای دختر گرین‌فیلد (کچه‌هرمه‌نی) در مهاباد، محمد رضا داوودی، ص ۱۱

۳. ر.ک: تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن ۱۹، محمود محمود، جلد ۴، صص ۱۱۸۵-۱۱۸۶

۴. اوضاع سیاسی کردستان ...، مجتبی برزویی، ص ۷۹

خوشبختانه در سال‌های اخیر کتب متعددی دربارهٔ این شورش در داخل و خارج از کشور منتشر شده ولی در این بین، جای خالی پژوهشی که مطالب جراید درون و برون مرزی فارسی زبان پیرامون این شورش را بیان کند، دیده می‌شود. اثر حاضر اولین پژوهش در این باب محسوب می‌شود. از بین مطبوعات و جراید مختلف دورهٔ ناصری سه جریدهٔ اختر، ایران و فرهنگ اصفهان در شماره‌های متعدد خود، گزارش‌ها و تحلیل‌های مختلفی از این رویداد درج کرده‌اند. مهم‌ترین نشریه که تقریباً بطور منظم (هر چند با تأخیر) به این شورش پرداخته است هفته‌نامهٔ اختر می‌باشد. اختر پیشرو و پیشاهنگ روزنامه‌های معترض به حکومت ایران بود و مطالب آن کارکرد فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی یک حزب فراگیر را داشت. این نشریه نقش بزرگی در بیداری ایرانیان داخل و خارج کشور داشت و درج اخبار و رویدادهای شورش اکراد به هبری شیخ عبیدالله، دستگاه حاکم و مردم را از وجود چنین خطر بزرگی آگاه کرد.

مطبوعات یکی از منابع مهم در تاریخ‌نگاری است. چرا که آن‌چه در مطبوعات درج می‌شود، چند دهه بعد به صورت مستقیم برای تاریخ به آن نگاه می‌شود. مطالب مطبوعات از آن جهت ارزشمند تلقی می‌شود که جریدها با ذکر جزئیات و تاریخ دقیق ثبت و ضبط می‌شوند. اوضاع اجتماعی، وضعیت طبقات اجتماعی، تحولات سیاسی و اقتصادی، فرمان‌های و احکام دولتی و ... در این جراید قابل پیگیری هستند. بنابراین در بررسی‌ها و مطالعات پژوهشی ایران معاصر مطبوعات با همهٔ شل‌های متنوع و گوناگون‌شان از منابع اصلی و غیر قابل انکار به‌شمار می‌روند. البته این به معنای بدرجهٔ همهٔ محتوا و مطالب آن‌ها نیست، زیرا توجه به نکاتی همچون زودگذر بودن دوره‌های آزادی، قلم و بیان و آزادی اندیشه و سانسور شدید مطبوعات در دوره‌های مختلف، بازتاب نگرش‌ها و منته‌نظرات، تحلیل‌ها و برنامه‌ها و سیاست‌های رسمی دستگاه حاکمیت در فضای خفقان‌آمیز سیاسی در مطبوعات وابسته به حاکمیت (که فرصت بیان دیدگاه‌های مخالف را در قالب نشریات مستقل از بین می‌برد) و به تبع آن انعکاس دگرگونه و واژگونه بسیاری از حقایق و واقعیت‌های موجود، دربارهٔ مطالب مطبوعات ضروری بنظر می‌رسد.^۱

با این همه اهمیت مطالب مطبوعات دورهٔ ناصری دربارهٔ شورش شیخ عبیدالله شمزینی، نگارنده را بر آن داشت ضمن درج این مطالب، به گوشه‌هایی از این رویداد نیز بپردازد. فصل

اول اثر حاضر با عنوان زمینه‌های شورش اکراد به رهبری شیخ عبیدالله شمرزینی شامل مباحث قیام امیر بدر خان زمینه ظهور ناسیونالیست کردها، حسب و نسب طایفه شیخ عبیدالله، اهداف شورش، بهانه‌های لازم برای آغاز شورش، نقش دولتین خارجی در ظهور و افول شورش است. در فصل دوم با عنوان آغاز یورش به ایران مطالبی همچون رؤیای فتح تبریز، اشغال شهرهای اشنویه، نقده و مهاباد، قتل عام مردم مظلوم میاندوآب، حمله به بناب، حضور نیروهای اکراد در عجب‌شیر، رؤیای فتح اورمیه و عاقبت سران شورش مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. فصل سوم شامل مطالب مندرج در نشریات اختر، ایران و فرهنگ اصفهان درباره این رویداد است. در فصل چهارم نیز با عنوان تصاویر، ضمن درج تصاویر اشخاص تأثیرگذار در این واقعه، شرح مختصری از شرح حال‌شان آورده شده است. در فصل پایانی نیز منابع مورد استفاده و نیز فهرست اعلام بمنظور دستیابی سریع محققان و علاقمندان به مطالب متن کتاب استخراج شده است. امید است اثر حاضر مورد استفاده و پسند مخاطبان و علاقمندان به تاریخ واقع شود. ناگفته پیداست که این پژوهش در حد توان نگارنده انجام یافته است. بدون شک بدون عیب و نقص نخواهد بود. به همین منظور نظرات و پیشنهادات خوانندگان به موضوعات مطرح شده در چاپ‌های بعدی راهگشا خواهد بود. بر خود وظیفه می‌دانم از رهنمودهای عالمانه دوستان و اساتید عزیزی که در تهیه و ارائه برخی مطالب، منابع و اسناد مشوق و یاریگرم بودند و ذکر نامشان موجب تطویل و احیاناً از قلم افتادن نام عزیزی سبب رنجش خواهد بود، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

امیر چهره گشا^۱

اسفند ۱۳۹۵ - تبریز